

Perly lidové architektury Libereckého kraje

Liberecký kraj je proslulý přírodními krásami i řadou historických památek. K nim se vedle hradů, zámků či kostelů řadí také mnoho výjimečných objektů venkovské architektury. V kraji najdeme osm venkovských památkových rezervací a jedenáct památkových zón (ty byly představeny na přednášce SPHM letos v lednu), ale se zajímavými, často unikátními stavbami venkovského typu se setkáme téměř v každé obci. Zářijová přednáška přinesla posluchačům jen malou „ochutnávku“ takových objektů.

Nejprve byly prostřednictvím fotografií a krátkého povídání představeny některé „klenoty“ Liberecka a Frýdlantska. Snad v každé vsi tohoto regionu se setkáme s podstávkovým domem, roubenkou či hrázděným stavením, ale výjimkou nejsou obce, kde takové domy převažují, například Heřmanice (u Jablonného i u Frýdlantu), Kryštofovo Údolí, Janovice nebo Rynoltice. Je těžké vybrat mezi všemi krásnými stavbami jen některé, vždyť každé místo má svou historii, svou „duši“. Podívejme se třeba na zdejší **staré mlýny**: **Beranův** (Vlastibořice), **Kočvarův** (Kundratice) i **Kesslerův** (Jablonné) zaujmou svým „věkem“, architekturou i dochovanými původními částmi. Obec **Bulovka** upoutá pozornost tím, že zde bylo na malém prostoru osm mlýnů, obilných i tříslových, vodních i větrných. **Větrný mlýn** stával v 19. století i v Uhelné u Hrádku n. N. (později z něj byl seník, pak ruina, dnes je rekreačním objektem) nebo na Lysém vrchu u Heřmanic (tento mlýn zničili pruští vojáci, místní z něj později vybudovali 13 m vysokou rozhlednu, ale z té zůstaly jen rozvaliny). Zajímavé jsou také velké statky z 18. století. **Rychta v Oldřichově v Hájích** s roubeným přízemím a hrázděným patrem zaujme pozdně barokní malovanou komorou, **Bürgerův statek** v Rynolticích je spjat s pobytem generála Laudona v obci i s působením místního písmáka. Ve **Světlé pod Ještědem** připomínají slavné prózy Karoliny Světlé Antošův či Slukův statek (U sedmi javorů) stejně jako Skalákovna. S osudy kontroverzního „povstalec“ ze 17. století Ondřeje Stelziga se pojí stará kovárna v **Dolní Řasnici**, součást místního skanzenu Český svět, vybudovaného na pozemcích bývalé rychty. Sem bylo přesunuto několik stavení, např. podstávkový výměnek z Předlánců, tkalcovský dům z Chrastavy nebo špýchar z Olešnice. Svou podobou i historií zaujmou **Janovické poustevny**, tam se po roce 1788 uchýlili dominikánští mniši Thomas a Valerián. V 19. století byly jejich skalní přístřešky doplněny o vytesaný Boží hrob, symbolickou Olivetskou horu i Kalvárii a staly se významným poutním místem. V posledních desetiletích byla obnovena též zašlá sláva některých panských dvorů a usedlostí. Tvrz **Krassa v Chrastné** (Osečná), pamatující působení Blektů z Útěchovic i Hartigů, stejně jako **Zámecký dvůr v Černousích**, clam-gallasovský letní zámek s hospodářským dvorem a architektonicky výjimečnými osmibokými sýpkami, dnes slouží jako vyhledávané komerční objekty.

V regionu Českolipska a Novoborska jistě stojí za pozornost **rychta v Bohaticích**, patrový roubený dům s hrázděním, jehož stáří dendrologický průzkum stanovil na počátek 17. století a jenž byl v 70. letech 20. století zachráněn, ostatně jako většina venkovských usedlostí, díky „chalupářům“. Ojedinelá je obnovená **barokní papírna v Hamru** na Jezeře z roku 1655 se zachovanými pozůstatky výrobní technologie a zajímavou třípatrovou střechou sloužící k sušení papíru. Pozornost si zaslouží také **kamenný dům v Lesné** (Sosnová), netradičně vybudovaná usedlost z 19. století, částečně „vsazená“ do tzv. komor opuštěného pískovcového lomu. Dům je spjat s alchymistickou činností jejího majitele Georga Aberta, ale i s temnými okamžiky odsunu místních Němců po roce 1945. Unikátním dokladem rozvoje chmelařství jsou válcové **sušárny chmele v Dubé** z 19. století, jež přežily nedobré hospodaření místních zemědělců (chov brojlerů) a dnes patří k výjimečným technickým památkám stejně jako 54 místních pískovcových sklípků. Výjimečnou technickou památkou je **Průrva Ploučnice** (Noviny pod Ralskem), dva tunely dlouhé 10 a 40 metrů, v 16. století ručně vysekané v pískovcových skalách jako přivaděč vody z řeky k hamru. Od 19. století, kdy zde místní mlynář začal za svitu loučí převážet zvědavce, jsou turistickou a vodáckou atrakcí. V souvislosti s vodou nelze opomenout **Mnichovskou a Novozámeckou průrvu**, přívod a odtok vody Novozámeckého rybníka v Zahrádkách, vybudované již ve 14. století. Region je výjimečný i mnoha soubory podstávkových domů lužickosrbského typu, které kromě

památkových rezervací a zón můžeme najít třeba v Mařenicích nebo v Novinách pod Ralskem, zde již domy nesou i stopy „středohorského“ vlivu (pavlače, arkýře).

Na Tanvaldsku, Jablonecku a Železnobrodsku se naopak setkáváme se zdobnými stavbami pojizerského typu. Přednáška se však zaměřila spíše na další „venkovské klenoty“ regionu. Zcela výjimečně byly zmíněny sakrální stavby: barokní **kaple sv. Prokopa v Zásadě**, druhá největší kaple v Čechách, vybudovaná v roce 1749 místním rychtářem Janem Šourkem jako dík za záchranu života, a barokní **kostel sv. Josefa v Krásné** (1756, Pěnčín). Ke zdejšímu sakrálnímu okrsku (a významnému poutnímu místu) patří také fara, morový sloup z roku 1772 a studánka sv. Josefa s léčivou vodou. V interiéru kostela najdeme „funkční“ Svaté schody s 28 relikviemi (takových je v ČR pouze pět). Všechny uvedené stavby inicioval proslulý léčitel J. J. A. E. Kittel, jehož rozlehlý dům (**Burk**), vybudovaný ve stráni pod kostelem, připomíná osobnost „jizerskohorského Fausta“ i jeho léčitelské postupy (vodoléčba, bylinkářství). Na sledovaném území najdeme také řadu památek připomínajících bohatou sklářskou historii. V **Bedřichově** pod Lesní chatou v místech bývalé rychty lze spatřit základy staré hutě, založené již roku 1598 Peterem Wanderem (fungovala do roku 1803). Součástí obce je i **Kristiánov**, zde byla **sklářská huť** vybudována na základě dohody mezi Kristiánem Clam-Gallasem a sklářem J. L. Riedlem v roce 1775 a brzy okolo ní vyrostla bohatá ves. Ta bohužel v roce 1877 vyhořela a dnes ji připomíná pouze hřbitůvek, hájovna a Liščí bouda (bývalý hostinec manželů Fuchsových), dnes Památník sklářství. Na Jablonecku a Železnobrodsku se můžeme setkat i s řadou bývalých mačkáren skla (**drikety**), malých domků se dvěma vysokými komíny a průduchy ve střeše. V jedné z nich je sklářské muzeum Korálek (Kokonín). V Jizerských horách leží ve výšce 843 m n. m. **Mariánskohorské boudy** (dříve Fritzovy), čtyři horské chalupy z počátku 18. století dokládající v našem kraji existenci pasteveckého „budařství“. Uvedené území je i místem fiktivního Liptákova, a proto nelze pominout ani stopu bájného génia **Járy Cimrmana**, jeho maják (ve svahu pod kostelem) a muzeum v areálu U čápa (obojí v Příchovicích) nebo pamětní desku ve Ferdinandově (zde byl v roce 1914 naposledy spatřen).

Pro Jilemnicko a Semilsko je typická podkrkonošská lidová architektura. Jejím „reprezentantem“ je **Zvědavá ulička v Jilemnicích**, soubor roubených domků z konce 18. století, které jsou postaveny v mírném svahu tak, že je na západní straně každý posunut o jeden okenní pás blíž k ulici, údajně aby všichni zvědaví obyvatelé viděli, co se děje na hlavní třídě. Součástí uličky je i roubený Šaldův statek. V **Semilech** najdeme podobně romantickou **Jíloveckou uličku**, tvořenou roubenými domky drobných řemeslníků z 18. století (pojizerský typ), v jednom z nich je muzeum pilníkářství. A v **Nové Vsi nad Popelkou** stojí vedle mlýna ze 16. století hned 50 roubenek! Region lze označit také jako kraj mlýnů. K nejstarším v Čechách patří roubený vodní **Babákův mlýn** (Bradlecká Lhota), doložený již v roce 1568, s obnoveným mlýnským kolem. Z konce 18. století pochází roubený Mikoláškův mlýn (Křížlice) s proslulou pekárnou, stejně starý je i **Makovský mlýn** (Paseky nad Jizerou). Zde se nejen mlelo obilí, ale byla tu i pila, brusírna skla a ve 20. století dokonce malá elektrárna. Na Staroveském potoce měla čtyři mlýny rodina Fiedlerů, dochoval se tzv. **Drnčák** (Roztoky u Semil). Dnes je zde expozice o mlýnech, dříve byla ve mlýně pekárna, brusírna i pecnářství. Velmi zajímavé jsou i zachovalé **mlýny Janatů**: košťálovský (se samostatnou stodolou, chlěvem a špýcharem) je doložen již k roku 1590, roubený buřanský (Jablonec nad Jizerou) pochází z 18. století a dosud se může chlubit zachovalou kompletní mlýnskou technologií z let 1767–1950. V **Buřanech** nalezneme ještě jednu zajímavou budovu: roubený hostinec z 19. století s divadelním sálem a jevištěm, pro které místní výtvarník Jan Lev vytvořil **12 jevištních proměn** (plošné kulisové obrazy) i oponu, ty jsou dnes uloženy v depozitáři jilemnického muzea. Nádhernými ukázkami lidové architektury jsou zachovalé zemědělské usedlosti, např. **Krejčův statek v Poniklé**, nebo honosné faktorské domy. Barokní dům **U Tuláčků v Kruhu** z roku 1760 byl rychtou, statkem i obchodním centrem pláteníka (před zkázou ho zachránilo ČVUT), bohatou historií má také **Střížkův dům v Horní Branné**, původně renesanční, barokně přestavěné sídlo tkalcovského a faktorského rodu, bohatě zdobené arkádami, sochami i freskami, s obytnými prostory, obchodem i plátenickou dílnou (první česká továrna na lněné plátno). Za zmínku stojí také venkovské technické památky, např. **věšadlový most u Bystré** z roku 1922, v současnosti jediný funkční svého druhu v Evropě, nebo Havlíkova **sušírna ovoce v Bradlecké Lhotě** s dochovanými rošty i topeništěm. Fascinující jsou i budovy starých škol. Ve škole **Na Obci v Pasekách nad Jizerou** (roubené stavení s rázovitým výměnkem) působili

proslulí „zapadlí vlastenci“ Josef Šimůnek a Věnceslav Metelka. V roce 1838 zde v jediné světnici probíhala výuka 170 zapsaných dětí. Ještě náročnější byla situace v tzv. „**ementálové**“ **škole v Libštátu** (ve 40. letech 19. století byly trámy v roubení natolik prohnílé, že děti lezly do třídy obvodovou stěnou), zde bylo k výuce v jedné místnosti zapsáno 200 žáků. A pokud byli zmíněni významní obyvatelé regionu, je třeba připomenout i další venkovská stavení – **rodiště skvělých kulturních osobností**: z chalupy ve Stanovém (Zlatá Olešnice) pocházel Antal Stašek, v Syřenově se narodil František C. Kampelík, v Zálesní Lhotě (Studenec) strávil mládí Jiří Šlitř, s Hořenskem (Slaná) je spjat Vladimír Komárek.

Pro Turnovsko, poslední sledovaný region, je rovněž typická svérázná venkovská architektura. V převážně zemědělském kraji se převažující pojizerský typ mísí se středohorským, lužickým i polabským, statky jsou vyšší, dvory rozsáhlejší. Asi nejznámější je **Dlaskův statek v Dolánkách** u Turnova, původní rychta z roku 1716, přebudovaná v roce 1794. Je typickou ukázkou pojizerské usedlosti, samostatnou urbanistickou jednotkou s obytným traktem a hospodářskými budovami, trámcovou hradbou, dvěma branami, zvoničkou i mariánskou sochou. O jeho výjimečnosti svědčí fakt, že byl prostřednictvím maleb Jana Prouška statek prezentován již na Národopisné výstavě v roce 1895. Podobně ucelenou pojizerskou roubenou usedlostí je **Kopicův statek (Kacanovy)**, původně Jirošova rychta z 19. století, proslulá především jako místo, kde žil ve 20. století amatérský sochař Vojtěch Kopic, autor desítek skalních reliéfů v pískovcovém údolí za statkem. Ke stejnému typu staveb patří také **Boučkův statek (Malá Skála)**, patrový dům s kamenným hospodářským traktem, výměnkem a stodolou. Dnes je zde hostinec, muzeum a galerie uměleckých děl maloskalského rodáka Josefa Jíry. Méně známé, ale zcela unikátní jsou **statky v Příšovicích**. V této obci najdeme v rámci Česka nejpočetnější soubor statků jednoho typu. Jsou patrové, s pavlačí, arkádami, zdobenými štíty obrácenými na severovýchod, s kamennými bránami a stodolami i sýpkami na konci zahrady. Jejich existence (např. Bičíkův a Holánův statek) je doložena již na počátku 17. století. Z počátku 19. století pochází soubor roubených statků pojizerského typu **v Modřišicích** (U Marků, U Antošů, U Kvapilů). Rozsáhlým objektem je také **Červený dvůr v Jenišovicích**, založený v 17. století rodem Des Fours jako vrchnostenský na místě bývalé tvrze, dnes citlivě zrekonstruovaný. Zajímavá je také **skalní kovárna v Klokoči** vytesaná do pískovcového bloku v roce 1813. Nechybí ani staré mlýny, např. dosud funkční **Žampach na Libuňce ve Ktové**, doložený v 16. století, nebo **Nebákov na Žehrovce** (Troskovice), zmiňovaný již k roku 1455. Z mladších venkovských budov si zaslouží pozornost **Řezníčkova vila v Doubravici** (Hrubá Skála), postavená roku 1900 pro místního sládka podle návrhu Jana Vejrycha na půdorysu nepravidelného kříže, kombinující pískovec i dřevo a využívající odkaz pojizerské lidové architektury (zdobený štít, arkády). A na závěr ještě zmínka o **pyrámu v Ohrazenicích**, nejvyšším rozcestníku v ČR (8,44 m). Odhalen byl v roce 1813 údajně za přítomnosti tří panovníků (rakouského, ruského a pruského) na křižovatce tří nově vybudovaných „císařských“ silnic. O šest let později vyrostl vedle pyrámu proslulý zájezdní Beranův hostinec s poštou, stájemi i možnostmi ubytování. Jeho slávu dosud připomíná vstupní kamenný portál.

I když jsou uvedené objekty pouhým skromným výběrem krás, které nabízí venkov Libereckého kraje, obdivují všechny posluchače, že přežili smršť obrázků a informací bez úhony, a děkují jim za pozornost a neutuchající přízeň.

Jaroslava Šiftová